

Suraiya Faroqhi,

Travel and Artisans in the Ottoman Empire: Employment and Mobility in the Early Modern Era,

London: I. B. Tauris, 2014, 320 pp., ISBN: 978-178-0764-81-8.

Suraiya Faroqhi, *Travel and Artisans in the Ottoman Empire: Employment and Mobility in the Early Modern Era (Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat ve Zanaatkârlar: Erken Modern Çağda İstihdam ve Hareketlilik)* adlı kitabında, hareketlilik konusuna eğilmesinin nedeni olarak çokça seyahat etmesini göstermektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda yer değiştirme, göç ve ticaret, kaçınılmaz bir şekilde hareketlilik konusyla ilgilidir (s. xi). Eserde bunu, ticaretin seyahat etmeksizin mümkün olamayacağı noktasından hareketle, 16. yüzyıl ve erken 17. yüzyıl boyunca yüzlerce Osmanlı tüccarı Yahudi, Müslüman ve Hristiyan'ın *Serenissima*'yı düzenli olarak ziyaret ettiğini (s. xi) ve ayrıca Balkan tüccarlarının Leipzig'deki panayirlara katıldığını söyleyerek örneklendirmektedir (s. xi).

Faroqhi'nin seyahat/hareketlilik konusuna odaklanmasının nedenleri arasında, Osmanlı yönetiminin uygulamış olduğu politikaları anlama ihtiyacı da vardır. Şöyle ki, Osmanlı yönetimi bir taraftan yer değiştirme vb. nedenlerle hareketliliği motive ederken (s. xv, xiii) diğer taraftan da tarımsal vergileri sekteye uğratacağı düşüncesiyle vergi veren kesimin yerinde kalmasını sağlayacak şekilde davranmaktaydı. Faroqhi, devletin hareketliliği teşvik veya tam tersi politikalarından başka, esnaf, tüccar gibi öznelerin kendi ihtiyaçları nedeniyle hareket ettiklerini belirtmektedir. Örneğin İstanbul'daki sebze ve sütçülerin kırsal kesime işlerini halletmek amacıyla seyahat ettikleri üzerinde durmaktadır (s. xv). Yazarın burada vurgulamak istediği, sultanların teb'alarının tüm aktivitelerini kontrol etmesinin mümkün olmadığı ve de elit olsun veya olmasın Osmanlı topraklarında inisiyatifi ele alarak seyahat edenlerin varlığıdır (s. xii-xiii).

Hikayesi Viyana'da başlayıp İstanbul'da biten *Travel and Artisans in the Ottoman Empire*, 3 ana, toplamda ise 14 alt bölümden oluşmaktadır. Kitabın 1., 2., ve 5. bölümleri Almanca, 4. bölümü Türkçe olarak yayımlanmış, fakat 9. ve 13. bölümler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamışlardır (s. viii). Bu kitabın Faroqhi'nin geniş alt yapısının bir ürünü olduğu kesindir. Bununla birlikte, son dönemlerde tahrir defteri, sefaretname, seyahatname, sicil, anı, günlük, kronik, risale, harita vs. üzerine yapılmış olan incelenmelerin sayısındaki artışın da kitabın doğuşunu hızlandırdığı aşikardır.

Daha detaylı bir inceleme yapmak gerekirse; kitabın 1. ve 2. bölümlerinin konularını, 18. yüzyılda Avrupa başkentlerini ziyaret eden Osmanlı elçileri ve onların yazdıkları oluşturmaktadır. 1. bölümde yazar, Osmanlı'nın diplomatik açıdan bilgi toplama ve kendi varlığını yabancı saraylarda hissettirme ihtiyacı içinde olduğunu, Zülfikâr Paşa, Seyfullah Ağa, Ebû Sehil Nu'mân Efendi, Mustafa Hattî, Ahmed Resmî ile Ebubekir Ratib Efendi'nin değerlendirmelerini dikkate alarak ifade etmektedir. Faroqhi, anlatılarının konjonktürel olduğunu söylemekle birlikte bu anlatıların, diplomatların farklı altyapılarının ve Avrupa'ya yapmış oldukları seyahat sıklıklarının etkisi altına kaleme alınmış olduklarını da belirtmektedir (s. 25). Bu gözle bakıldığında Faroqhi, dönemin tek tip bir sesi olmadığını da göstermiş olmaktadır.

2. bölümde yazar, Osmanlı elçilerinin seyahatlerine ve onların 18. yüzyılın Latin Avrupa'sının materyal kültürünü aktarmalarına yer vermektedir. Avrupa'daki materyal kültür ile kurumsal düzenlemeleri konu edinmekle birlikte (s. 31), 1720'de Fransa'ya gitmiş olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin de anlatımlarına yer vermektedir. Ayrıca kitapta, meddah üslubuyla ve detaylı anlatımıyla bilinen Evliya Çelebi'nin deneyimlerine de rastlamak mümkündür (s. 33).

3. bölümün konusunu savaşlar, işkenceler ve sürgünlerden dolayı hareket halinde olanlar oluşturmaktadır; örneğin İspanya'dan Yahudiler ile Safevi İran'dan gelmiş olan Sünniler gibi. Yazar burada, Akdeniz dünyasındaki insanların seyahat etme nedenlerini sorgulamaktadır. Onların daha iyi bir yaşam arzusu veya dini özgürlük arayışı içinde olduklarını anlatmaktadır (s. 53). Bununla aslında, Avrupa ile Osmanlı arasındaki etkileşim ve ayrışma alanlarına dikkat çekmekte, bir bakıma her iki deneyimin de karmaşık süreçleri içerdiğini ve de ne homojen ne de izole olduklarını ortaya koymaktadır.

Bu bölüm, bireysel ilticalara yer vermesi bakımından da önem taşımaktadır. İltica edenler arasında Macaristan ve Transilvanya'dan gelen elitler vardır. Örneğin İsveç Kralı 12. Karl (Charles), Safevi bir prens ve de Kırım'daki Tatar aristokrasisinden bazı kişiler bulunmaktadır. Marquis de Bonneval veya bilinen diğer adıyla Humbaracı Ahmed Paşa, önce I. Leopold'un daha sonra ise Osmanlı'nın himayesine girmişti. Humbaracı ve daha üst düzey statüde olup himaye arayışında bulunanlara dikkat çeken yazar, erken modern dünyanın katı ideolojilerle yoğrulmamış bir dünya olduğunu göstermektedir.

4. bölümde, Evliya Çelebi'nin Kahire esnafını anlatımı üzerinde durmaktadır. Yazarın Evliya Çelebi'yi seçmesinin nedeni basittir. Evliya, dönemin esnafını

listelemiş ve yazmış olduğu konular hakkında detaylıca betimlemelerde bulunmuştur. Birçokları gibi Faroqi de, dönemin esnafı hakkında ilk Evliya'ya bakmaktadır (s. 64). 4. bölümde hem Kahire'deki, hem diğer Osmanlı kentlerindeki ticareti, esnaf geçidini, eğence sektörünü, egzotik Őeyleri, tuhaflıkları, kahvehaneleri, sıra dışı kişilikleri, dilencileri, hayyl stdlarını anlatarak okuyucusunu karnavalistik bir kente seyahat ettirmektedir (s. 64-74).

5. bölümde yazar, Venedik'i ziyaret eden hem elit hem de elit olmayan seyahatnı yazdıkları üzerinden bir anlatı geliştirmektedir. *Documenti Turchi* denilen ve Venedik devlet arşivinde yer alan bazı belgeler üzerinden Osmanlı teb'asının endişelerine dikkat çekmektedir (s. 85). Kısacası, Osmanlı bürokrasisinin filtresinden geçmeyen belgelerden yararlanarak kültürler arası ilişkiler, Osmanlı teb'ası ile Venedikliler arasında ortaya çıkan sorunlara eğilmektedir. Bu yolla farklı bakış alarını ve farklı sesleri duyurmak amacındadır.

6. ve 11. bölümlerin yer aldığı 2. ana bölümde ise yazarın özneleri daha belirgindir. Bu bölümde Faroqi, hacılara, esnafa ve kölelere yani elit olamayanlara odaklanmaktadır. Sıradan insanlar ile onların ürettikleri önem kazanmaktadır.

2. ana bölümü detaylandırmak gerekirse: 6. bölümde, 17. yüzyıl Mekke'sinin sadece hacı ile anılmadığını ifade eden yazar, dindarlık, ritüeller ve ekonomi üzerinden bir Mekke öyküsünün geniş bir bağlama oturtulması gerekliliği üzerinde durmaktadır.

7. bölümde, Bursa ve Bursa'daki kumaş sektörü üzerinde durmaktadır. Bursa, yazarın daha önceki yazılarının genel bir zeti gibidir. Bursa'nın bir ticaret ve endüstri merkezi olmasından ve insanların buradaki hareketliliğinden bahseden Faroqi, kentin İstanbul ve dünya piyasası açısından bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bu amaçla Bursa ipeğinin, İmparatorluk dışından alıcılarını konu edinmektedir. Yazar bu bölümde, pamuk endüstrisi, ipek ticareti, ipekli giysiler, lonca yesi olanlar ile lonca yesi olmayan kadın işçilere yer vermektedir. Bursa'daki hareketlilik ve istihdam konuları kente geliş gidişlerin sürekli olmasıyla, bir bakıma ekonomik faaliyetlerin sıklığıyla ifade edilmektedir. Yazar, bu hareketliliği, örneğin dokuma ile boyama sektörlerinin aynı meknda olmaması üzerinden örneklemektedir ve böylece iki mekn arasındaki geliş gidişlerin nasıl sıradanlaştığına dikkat çekmektedir.

8. bölümde, 16. yüzyıl ortasında çok da gelişmiş olmayan bir beldenin, şkdar'ın hikayesini anlatmaktadır. şkdar, Osmanlı başkenti olan İstanbul'a açılan bir kapı olarak tasvir etmektedir (s. 118). 16. yüzyıl ortalarında küçük bir

yer olup zamanla büyümüş olan Üsküdar'ı, *Bilâd-ı Selâse*'nin diğer iki beldesi olan Galata ve Eyüp ile karşılaştıran yazar, Üsküdar'daki hareketliliğin aktörleri olan tüccarlar, himaye veya iş bulmak amacıyla gelenler, kaçak köleler, kayıkçılar, kacırlar vb.'den bahsetmektedir (s. 128). Kısacası, Üsküdar'ın transit ve dolayısıyla hareketliliğiyle değişen/çeşitlenen bir yer olması üzerinden bir çeşit mikro tarihçilik icrası söz konusudur. Mikro düzeyde yapılan tarihçilikle Faroqhi, Osmanlı dünyasının ne kadar dinamik olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kitabın 9. bölümünün konusu yine 16. yüzyıldaki Üsküdar'dır. Burada tema kölelik ve köleler olup, kaçak kölelerin durumları, kaçırılma hikâyeleri ve köle kadınların karşılaşmış oldukları zorluklar anlatılmaktadır. Yazar bu bölümde, köleliğin Osmanlı'ya has olmadığını, dünya tarihinin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Böylece hem Osmanlı deneyimini hem de Osmanlı dışı deneyimleri normalleştirmektedir. Ayrıca, 16. yüzyılın Üsküdar'ında sanıldığığının aksine çoğunlukla Müslümanların yaşamadığını belirterek bugünün dünyasından farklı bir Osmanlı dünyası resmetmektedir.

10. bölümde yazar, 18. yüzyıl Tunus'undan İstanbul'a yapılan göçlere yoğunlaşmaktadır. Bu bölümde, kölelerin yerini 18. yüzyıl İstanbul'undaki Tunuslu fes satıcıları ile fesin Osmanlı'daki hikâyesi almaktadır. Kısacası Faroqhi, fes üretimi ile fesin nerelerde üretildiğine, nerelerde satıldığına değinerek hareketlilik ve seyahat konusunu İstanbul'a yerleşen Tunuslular üzerinden irdelemektedir (s. 154).

11. bölümde, 18. yüzyıla odaklanan yazar, sınırların kontrolünden ve Hotin kalesinin tamiri için gönderilen işçilerden bahsetmektedir. Çoğunluğu Hristiyan Arnavutlardan oluşan bu işçilerin, uzak bir kaleye gönderilmelerinin muhtemel nedeni, onların Osmanlı başkentine gelmesini engellemektir. Faroqhi bunu, onların nitelikli usta olamayacak kadar genç olmalarına bağlamaktadır. Dolayısıyla yazara göre, Hotin'e gönderilmelerinin ardında, asayiş sorununa çözüm aramak ve sınırların kontrolünü sağlamak yatmaktadır. Bu bölümde, aynı zamanda, devletin kontrol prosedürlerinin nasıl kimlik tanımlamaya yönelik olduğuna dikkat çekerek Osmanlı tarihçiliğinde son dönemlerde sıklıkla yer bulan bir konuya da vurgu yapmış olmaktadır.

3. ana bölümde ise, seyahatten çok buldukları hatta doğdukları yerde kalanlar üzerinde durulmaktadır. Yani madalyonun bir yüzünde hareketlilik varken diğer yüzünde hareketsizlik veya daha doğru bir deyimle mikro hareketlilik vardır. 12.-14. bölümlerden oluşan bu ana bölümün tamamında, 18. yüzyılın İstanbul'u ve İstanbul'un gündelik yaşamındaki mikro hareketlilikler yer bulmaktadır.

12. bölümde, İstanbul'da ikamet edenlerden bahsedilmektedir. Başkentte insanların yürüyerek veya tekneyle uzak mesafelere gidiş gelişleri detaylandırılmakta fakat birçoğunun çok da doğdukları kentin dışına çıkmadıkları vurgulanmaktadır. Örneğin esnaf, çıraklık, hatta ustalık dönemlerini aynı yerde/kentte geçirmekteydiler. Yazar, bir kentin sınırlarından çıkmadan yani ölene kadar aynı yerde yaşayanların da (s. 175) bir şekilde hareket halinde olduklarını abartıya kaçmadan ifade ederek, durağan olmayan bir toplumun varlığına işaret etmektedir.

Konu esnafın hareketliliği olunca yazar, ister istemez bir çeşit tekel olan ve bu niteliğiyle zanaat, ticaret, dükkân veya destgâh sayısını kısıtlayan gedik üzerinde durmaktadır. Bir başka ifadeyle, gediğin ne ölçüde İstanbul'daki hareketliliği engelleyip engellemediğini sorgulamaktadır (s. 182-83). Bu bölümde odak noktaları, Kapalıçarşı-Aksaray arası ile Fatih bölgesi ve Haliç alanı olmaktadır. Faroqhi, helvacıların yer aldığı bir listeyi baz alarak, o dönemdeki esnafın nerelerde toplanmış olabileceğini, kent trafiğinin ana arterlerini ve iletişim ağlarını ortaya koymak istemektedir. Neden helvacıların belli yerlerde yoğunlaştıklarını anlatmakla birlikte, bir çeşit müşteri profilini de ortaya çıkarmış olmaktadır. Eyüp, Galata, Üsküdar ve deniz kenarında daha küçük yerlerde açılan dükkânları betimleyen yazar, buralara nasıl gidilmiş olabileceğine dair okuyucusuna bir seyahat rehberi de sunmaktadır.

13. bölümde Faroqhi, esnafın bulunduğu yerdeki hareketlilik durumunu anlatmakla birlikte, İstanbul'daki kumaş sektörünü, o günün dünyasında mobilya kullanımının fazla olmaması açısından ele almaktadır. Talebin daha fazla yatak örtüleri, perdeler vs.'ye olduğunu göstermektedir (s. 188). Ayrıca nerelerde ucuz kumaş bulunmaktaydı veya talep daha çok nerelerden gelmekteydi gibi sorularına cevap aramaktadır. Başka bir deyişle, kurmuş olduğu empati ve hayal gücüyle kendi merak ettikleri üzerinden okuyucusunun merak edebileceklerini kestirebilmektedir. Sorularına bu yolla cevap bulmaya çalışmasının yanı sıra bu son bölümlerde Osmanlı esnafı çalışacak olanlara bir çeşit araştırma ajandası ve rehberi de sunmaktadır.

14. bölüm, III. Selim dönemi (1789-1807) İstanbul'una odaklanmaktadır. Gıda krizi, yönetici elitin kent nüfusunun nasıl doyurulacağına dair endişeleri ile ardından gelen kontrol mekanizmaları, bu bölümün dikkat çeken konularıdır. Faroqhi, bunun III. Selim dönemine has bir şey olmadığını söyleyerek, bir önceki dönemle keskin bir kopuş bulunmadığına vurgu yapmaktadır. Bu bölümde yazar ayrıca, gıda temini probleminin ve askeri isyanların, esnaf desteğiyle mümkün olup olmadığının sorgulamasını yapmaktadır.

Sonuç olarak bu kitap, Suraiya Faroqhi'in geniş altyapısının bir ürünü olup bir çeşit araştırma rehberi ve ajandası sunmaktadır. Ayrıca bu çalışmasıyla Faroqhi, hem elitin hem de sıradan insanın hareketliliğine odaklanmaktadır. Özellikle sıradan insanlara yoğunlaşmasının özel nedeni, toplumun çoğunluğunu oluşturan fakat seslerini az duyduğumuz özneler olmalarından dolayıdır. Onları tarihte var ederek unutulmaktan kurtarırken, bir yandan da devletin/siyasi elitin endişelerini göz önünde bulundurmaktadır. Endişelerine rağmen, devletin her alana nüfuz eden/edebilen bir devlet olmadığını gözler önüne sermektedir. Yazar, var olan literatüre, değişebilen, aktif ve devlet dışı aktörlerin de bulunduğu bir dünyayı resmederek katkı sunmaktadır. Bunu yapabilmesinin yolunun da öznelerden ve onların içinde buldukları ağlara bakmaktan geçtiğini bildiği aşikardır. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler: Zanaatkârlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler, 16.- 18. Yüzyıllar* adıyla 2016 yılında Kitap Yayınevi tarafından piyasaya çıkarılacak olan *Travel and Artisans in the Ottoman Empire* adlı kitap, yazarın diğer çalışmalarında olduğu gibi gündelik yaşamın birçok yönünü gözler önüne sermektedir. Kısacası, Suraiya Faroqhi bu kitabıyla da bizi, Osmanlı dünyasına seyahat ettirmekte ve o dünyanın içine sokma başarısını göstermektedir.

Nalan Turna

Yıldız Teknik Üniversitesi

Elina Gugliuzzo,

Economic and Social Systems in the Early Modern Age Seaports: Malta, Messina, Barcelona and Ottoman Maritime Policy,

Lewiston/Lampeter: The Edwin Mellen Press, 2015, 249 pp.,

ISBN 978-149-5503-86-3.

The Mediterranean in the early modern period witnessed a great struggle between the Ottoman and Spanish empires. In this imperial rivalry for maritime domination, the Ottomans and the Spanish mobilized immense resources to build and arm galley fleets. While the Ottomans mostly made these naval efforts in the Tersâne-i Âmire in a centralized way, the Spanish distributed their naval